

Dante ve Orta Çağ'da Dinî Sembolizm

Dante and Religious Symbolism in the Middle Ages

Renê Guênon

Çev. İsmail Taşpınar, İnsan yayınları, İstanbul, 2022, ss. 84.

Ayşe ÇEKİÇ¹

¹Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Mardin, Türkiye

ORCID: A.Ç. 0000 0003 4214 1584

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ayşe Çekiç (Dr. Öğr. Üyesi), Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Mardin, Türkiye

E-posta/E-mail: aysecekcik@artuklu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 11.06.2022 • **Revizyon Talebi/Revision Requested:** 07.07.2022 • **Son Revizyon/Last Revision Received:** 07.07.2022 •

Kabul/Accepted: 12.07.2022

Atıf/Citation: Cekiç, Ayşe. "Dante Ve Orta Çağ'da Dinî Sembolizm." *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 41 (2022), 473-478.
<https://doi.org/10.26650/jos.1129474>

Anahtar Kelimeler: Dante, Sembolizm, Orta Çağ, Renê Guênon

Keywords: Dante, Symbolism, Middle Age, Renê Guênon

Dante Alighieri (ö.1321), Avrupa dünyasının Orta Çağ ile Yeni Çağ arasındaki düşünsel distopyasının vücut bulmuş halidir. Buradaki kastımız Dante'nin Kilise geleneğinin ve süregelen mevcut algının karşısında duruş ve bu duruştan mütevellit bir varoluşu-Dante'nin bu karşı duruşunu yine de kilise geleneğinden ayrı düşünemeyiz, o ne kadar karşı dursa da içindeki geleneksel dinî dinamik hep var olmuştur-simgelemesinden kaynaklıdır. Dante'nin Avrupa Rönesans'ına olan katkısı ve bu katkının edebiyat başta olmak üzere pek çok alanda aksülamel bulması, onun neyi söylemek istediği üzerinde düşünmemizi gerekli kılmaktadır.

“Zahirdeki ve görünen anlam sadece bir örtüden ibarettir: ve bu gizli anlamı sadece ona ulaşabilecek olanların araması gerekmektedir”¹ diyen Dante'nin zihin dünyasının dinsel imgelemine anlamaya/anlamlandırmaya çalışan Guênon, eserinin ilk bölümüne bu sözlerle başlarken bizlere şu mesajı da olabildiğince iyi vermektedir: 20. Yüzyılın başlarında yeterince sanayileşmiş ve mekanikleşmeye de matuf bir yeryüzünde böylesi eserin kaleme alınması-ki yazar eserini 1925 yılında yazmıştır- Ortaçağların bitişini simgeleyen ünlü Rönesans düşünürü Dante'nin dahi dinsel esin kaynaklarının olduğuna işaret etmektedir. Bunu bir şairin zihin süzgecinden okuduğumuzda, Guênon'un sonsöz yerine yazdıklarıyla ifade edecek olur isek: “Zira bize göre, burada söz konusu olan boş bir bilgi değil gerçek bir kavrayıştır. Herhalde, çağımız insanlarına kullandıkları günlük kavramların ne kadar dar ve yetersiz olduğunu hissettirmek, ancak bu şekilde mümkün olacaktır”² sözleriyle gerçek bir kavrayışı bir şairin anlam dünyasından ve kullandığı alegoriden çıkarmaya çalışan Guênon'un detaycı ve imgeci kimliği de eserin niteliğini arttırıcı bir nüans taşımaktadır.

Renê Guênon 1886'da Fransa'nın Blois kentinde Fransız/Katolik bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Erken dönem eğitiminde dini bir baskınlık olmasıyla birlikte 1903'te Fransız kolejinden felsefe ve edebiyat diploması almaya hak kazandı. Klasik eğitimin kendisini tatmin etmediğine karar vererek neo-spiritual (ruhsal/bâtın) ilimlerle uğraşmaya başladı. Bir dönem mason localarında aktif çalıştı ve kısa sürede isminden söz ettirdi. Bu arada İslam tasavvufuyla da ilgilenmeye başladı ve Ezher şeyhi Abdurrahman İliş el-Kebîr'in (Şazeliye tarikatı mensubudur) halifesi ressam Abdülhadi vasıtasıyla Müslüman oldu (1912). Guênon, İslam'ı benimsedikten sonra Mısır'a yerleşti ve çalışmalarını burada yürüttü. Tanıtımını yapacağımız *Dante ve Orta Çağ'da Dinî Sembolizm* adlı eserini de İslamlaştıktan sonra kaleme aldı (1925). Bilhassa gençlik yıllarında masonların ve mason localarının içinde olmasından dolayı masonluk hakkında yeterince malumata sahip olan Guênon, masonluğu intisap edilecek bir meslek/manevi yol olarak değerlendirir.³ Masonluğa dair geçmiş ve altyapısının büyük orandaki teşvikiyle kaleme aldığı eserini Türk akademi literatürüne tanıtmamızın iki yönlü bir faydası olacağı kanaatindeyiz. Bunun ilki dünya savaşlarının olduğu, imparatorlukların yıkıldığı bir düzlemde sekülerleşmeye evrilen bir düşün furyası denklemine Dante'nin dinî sembolizminin realitesi veya böylesi bir realiteye ihtiyaç duyulduğu gerçeğinin görülmesinin zarureti. İkincisi ise yazarın bu eserinin, mevcut hümanist ve kilise karşıtı Dante algısının ötesinde bir durum tespiti olmasından kaynaklı orijinalitesi. Bilhassa yazarın İslamî esinlerinin oluşu Dante'nin dini sembolizminin uzantılarını tespit edici bir nüve oluşturmaktadır ki Guênon bunun üzerinde oldukça baskın bir şekilde durmaktadır. Buradan hareketle mevcut eserin tanıtımının, sorgulanmayan genel kabullenmelere karşı bir fikir vermesinin, temel gayemiz olduğunu ifade edebiliriz.

Dante ve Orta Çağ'da Dinî Sembolizm isimli İlahi Komedyâ üzerinden kurgulanan eserini yazar iki kısım şeklinde ele almaktadır. Eserin I. kısmında “Dante ve İlahi Komedyâ'da Dinî

1 Renê Guênon, *Dante ve Orta Çağ'da Dinî Sembolizm*, çev. İsmail Taşpınar (İstanbul: İnsan Yayınları, 2022), 9.

2 Guênon, *Dante*, 78.

3 Mustafa Tahralı, “Abdülvâhid Yahyâ (Renê Guênon)”, *DİA* (TDV, 1988), 1/279-281.

Sembolizm” başlığı altında Dante’nin üslubu, kavramları kullanışı ve İlahi Komedyadaki dini sembolizmi üzerinde durulmaktadır. Burada anahtar kelimelerin Dante’nin zâhir ve bâtin vurgusunda aranması gerektiğini söyler yazar. Guênon, Dante’nin zihin dünyasını ve anlatımını söylemek istediği kadar dolaylı söylemek istediği-veya gizlediği- üzerinden şekillendirir. Yazara göre bu anlatım Dante’nin kendi kişisel kimliğiyle de ilintilidir ki- Dante inisiyasyon (sülûk) ehli birisidir- İlahi Komedyanın Cennet kısmında Tapınak Tarikatının kurucusu Aziz Bernard’ı kendisine rehber olarak seçmesi bir yönüyle inisiyatik olmasıyla bağıntılı olduğu kadar Tapınakçılarla olan bağına da işaret etmektedir. Yazarın tespitine göre Viyana müzesinde yer alan bir madalyadan hareketle şair Dante, *Feda Santa* cemiyeti üyesidir. *Feda Santa* Hristiyan dinî sembolizminden yeterince etkilenen bir cemiyet olmakla beraber Dante’nin üslubunu ve kavrayışını da dinî sembolizm çerçevesinde şekillendirmiştir. Burada yazar dinî sembolizmi anlatırken Dante’nin sadece Hristiyan sembolizmine değil başka dinlerle olan sembolik benzeşimine de vurgu yapar. Ancak bu sadece bir farkındalısız benzeşim de olabilir çünkü, yazara göre Dante’nin İslam’la karşılaşması mümkün iken Hint düşüncesindeki inanç sembolizmini bilebilmesinin etkileşim vasıtasıyla olamayacağı kanaatindedir. Zira bu etkileşim için herhangi bir temas olmamıştır.

Dante’ye göre hissi olan herşey akli olanın bir yansımasıdır ve yeryüzünde (tabiatta) olan şeylerin sembolik bir değeri vardır. Sayıların sembolizmi özellikle Dante’nin üzerinde durduğu bir gelenektir. Yazar (Guênon) burada gelenek tabiri üzerinde bilhassa durmaktadır. Buradan hareketle yazar, ezoterik doktrinlerin kavranışını ve etkileşiminin kanallarını “gelenek/tradition” çerçevesine oturttuğu orana ilaveten, bu çerçeveye açıklanamayacak derecede zor ve çetrefilli olduğuna da işaret etmektedir. Genel hatlarıyla eserin I. kısmında dini sembolizm bağlamında Dante’nin retorığı ve bu retorığın tekabüliyeti çerçevesindeki tesirleri anlatılmaktadır. Dante’nin dini sembolizminde belirli Hristiyan geleneği/tarikatları göz önünde bulundurulmakla beraber insanın hangi inançtan olursa olsun *seyri sülûk* içgüdüsünün olduğu bilişsellığı de ifade edilmektedir. Yazara göre bu bölümden çıkarılabilecek en kesif sonuç Dante’deki sombolizmin masonluğa tesirleri düşünüldüğünde gelenek kavramının içeriğinin yeterince iyi anlaşılması olabilir. Bu da Dante’nin sombolizminin dolaylı veya doğrudan yansımasına karşılık gelmektedir.

Eserin II. kısmı “Dante ve İslam” başlığıyla ele alınmaktadır. Burada Dante’nin İlahi Komedyayı kurgularken İslamî sombolizmi nasıl ve ne şekilde-hangi kanallardan-aldığı ve değerlendirdiği üzerinde durulmaktadır. Burada özellikle İlahi Komedyada cennet ve cehennem kurgusu dikkat çekicidir. Zira cehennem bir düşüşü ve inişi simgelerken cennet ise yükselişi ve kurtuluşu simgelemektedir. Yazar bu noktada Hz. Peygamber’in İsra (gece Yolculuğu) ve Mirac hadisesine vurgu yaparak, Dante’nin temel esin kaynağının İslamî gelenek olduğu noktasında fikir beyan edenlerin olduğuna dikkatleri çeker. Ayrıca Muhyiddin İbn Arabî’nin Dante’den yaklaşık olarak seksen yıl kadar önce kaleme aldığı Kitabü’l-İsra ve Fütuhât-ı Mekkiye’nin de Dante’ye çıkış fikriyatı sunduğunu ekler. Devamında Palacios’un nitelikli çalışmasının bir özeti şeklinde kabul edilebilecek alıntıyla benzerliği serdedir: “*Virgile Dante’ye, Cebrail*

de Hz. Muhammed'e semadan gönderilmiştir. Her ikisi de yolculuk boyunca kutsal yolcunun merak ettikleri konuları cevaplamaktadırlar. Her iki anlatımda da cehennem aynı şekilde tavsif edilmiştir... dehşet verici ve kargaşalı, gürültülü, ateş fırtınası... Dante'nin cehenneminin mimarisi, İslam'ın cehennem tasvirinin bir kopyasıdır: Her ikisi de yerin dibine kadar inen bir dizi katlardan, derecelerden veya çemberimsi merdivenlerden meydana gelen çok büyük bir huni şeklindedir. Her ikisi de belli kategorilerde günahkârlar barındırmaktadırlar ve suç ile cezaları, buldukları kat derinleştikçe orantılı olarak artmaktadır... her iki cehennem de Kudüs şehrinin altında yer almaktadır... cehennemin katları vb. şeyler kelimesi kelimesine şair tarafından Muhyiddin İbn Arabî'den alınmadır"⁴ Yazar burada bu etkinin nasıl olduğunu şöyle açıklamaktadır: Muhyiddin İbn Arabî mistik çevrelerce şeyhü'l-ekber (en büyük şeyh/manevi üstad) olarak bilinmektedir. İbn Arabî'nin yaşadığı ve etkisinin büyük olduğu dönemlerde doğu İslam dünyasında şövalye tarikatları bulunmaktadır. Bu tarikatlar bazı mistik İslamî ekollerden bu düşünceyi alarak Batı dünyasına aktarmışlardır. Bu aktarımı tarihçi perspektifinden ele aldığımızda başka detaylara da rastlamaktayız ki, mesela Dante Hz. Muhammed'i⁵ ve Selahaddin Eyyübî'yi⁶ cehenneme koymaktadır. Burada tarikat şövalyelerinin etkinliği olduysa şayet Hz. Muhammed ve Selahaddin'in cehenneme konulması oldukça yerinde gözükmemektedir. Çünkü Haçlılar döneminin üzerinde düşman olarak durduğu iki önemli figür olarak karşımıza Hz. Muhammed ve Selahaddin Eyyübî-Kudüs Haçlı krallığını ortadan kaldırdığı için- çıkmaktadır.

İslami etkinin yanında bir diğer alternatif de Pers etkisi olarak ifade edilmektedir. Ahiret ütopyası olarak *Arda Viraf Name* Zerdüştî gelenekten çıkmış bir eserdir ve İslam'dan çok önce kaleme alınmıştır. Bunun yanında Hint etkisinin de olduğunu savunanlar vardır, ancak yazar etkileşim bağlamında İslamî geleneğin daha makul olacağı üzerinde durmaktadır. Guênon, bu benzeşimlerin yanında bütün dinlerin doktrinler bir ortaklığa da sahip olduğunu ifade etmektedir ki burada bilhassa vurguladığı "Vahdetî" düşüncenin İslami anlatıya göre ilk insanla başladığı gerçeğidir, yazarın zihnindeki bu gerçeği görebilmek satır aralarına odaklanmakla eşdeğerdir.

II. kısmın önemli bir diğer konusu üç âlem sorunsalıdır. *İlahi Komedya*'nın üç âlem olan yeryüzü, gökler ve cehennemler olarak kurgulanması bazı alametler içermektedir. Gökler varlığın en üst mertebesine işaret etmektedir ve bir yönüyle bu ulaşılabilecek cennettir. Cehennemler-katmanları-aşağı mertebelerdir ve düşüşü temsil eder. Burada üzerinde durulan asıl konu insanın değişim içerisinde oluşudur. İniş ve çıkışlarla kaim insan, bir döngü içerisinde; bu döngü en üst mertebeden bakıldığında da bir düşüşü kapsadığından yeryüzü de esasında bir cehennemdir. Buradan hareketle yazara göre Dante'nin Araf'ı da cehenneme tekabül eder. Bu Hristiyan teolojisinde yeryüzü cennetinin idealize edilmesiyle de eşdeğer bir durum arz etmektedir. Bu kurgu İslam tasavvuf fikriyatında- insanın iniş ve çıkışlara matuf bir varlık oluşu gerçeğinin mekânsal algısı-ya da Hindu teorisinin *Üç Guna*'sında da mevcuttur. İlahi Komedya'nın üç âlem açılımı aynı zamanda insanın ve bir yönüyle tarihsel döngünün de

4 Guênon, *Dante*, 49-50.

5 Dante Alighieri, *İlahi Komedya*, çev. Rekin Teksoy (İstanbul: Oğlak, 2011), 232.

6 Dante Alighieri, *La Divina Comedia* (Mexico, 1921), 42; Alighieri, *İlahi Komedya*, 60.

işaretlerini taşımaktadır. Burada yazar yeterince açıklama yapmaktan kaçınsa da Dante'ye göre üç âlem insanın tarihsellik içerisinde yer aldığı evreyi döngüsel kılmaktadır. Buradan hareketle Dante'nin imgeleminden sanayileşmemiş Batı dünyasının bir şairin gözüyle çizgisel bir ilerleme düzleminde olmadığını söyleyebiliriz.

Dante'ye göre bazı sembolik sayılar da mevcuttur. Bunlar 3 ve 9, 7, 22, 515 ve 666'dır. 3 Hristiyan teolojisinin en önemli sayısıdır-üçleme/teslis- ki *İlahi Komedya*'nın dizgisel taksimi üçlü ilerlemektir. Dokuz ise üçün üç katıdır(karesi), yani üç üçlü... Dante semavî hiyerarşisini dokuz sayısı üzerine kurgulamıştır, örneğin cehennem çemberlerinin sayısı dokuzdur. 22 sayısı ise çevrenin çapa oranının yaklaşık olarak bir ifadesidir (22/7) ve bu ilişki 7 sayısına bağlıdır. Bu iki sayının matematiksel toplamı çemberi temsil eder. Çember, Dante'nin en mükemmel temsildir/imgelemidir. Burada aklımıza adalet dairesi gelmektedir ki bunun sayı değerini dışarıda bıraktığımızda iktidarı elinde bulunduran otoritenin kemâliyâtına tekabül etmesi ilginçtir. İslami gelenekte *daireyi adalet*'in antik dönemlerden esinlendiğine vurgu yapılması ise⁷ yazarın da üzerinde durduğu gibi dinî sembolizmin insanın yeryüzü serüveniyle çoğu zaman bilişsel kimi zaman da sezgisel- bu sezgi kısmı bilinçaltıyla değerlendirilmelidir/tradition- olduğuna işaret etmektedir. Bu sayılarla ilgili kısmın kehanetlerde bulunmaya da yaradığı görülmektedir. Yazar, Dante ütopyasının döngüsellliğini ele alırken bu döngüsellğin iki zıt kutbu barındırdığını ifade eder. Burada bizatihi Kudüs'ün yer altı ve yer üstü çerçevesinde geçiş noktası olması ve yeryüzü cennetinin inşasında Kudüs'ün önemli bir rol üstlenmesi, bu imgelemin sonraki yüzyıllarda evanjelist düşüncedeki yansımaya işaret etmektedir.

Eserin sonuç kısmı yoktur ve son bölüm “Sistemik Yorumların Hataları” şeklinde ele alınmıştır. Yazar, esere getirilecek eleştirilerin temelini insanların kavrayışlarının farklılığından kaynaklı olduğunu öne sürer. Yazara göre bir insan kendisini ve evreni inisiyatik mi? (sülûk ehli) ya da profanca mı? (la-dinî) anlamlandırıyor asıl mesele buradan kaynaklıdır. Zaten profan bir zihnin dinî sembollerle işi olmadığı için eseri yorumlamaları ve eleştirmeleri olayın içinde olmadıklarından dolayı eksik kalacaktır. İnisiyatiklerin dinî sembolizmi ne kadar yeterli kavradığı ise onların bilişsel ve sülûksel gelişimleriyle doğru orantılı bir denklemdir. Guënon açıkça ifade etmese de eserin oluşum süreci yazarın da içinde bulunduğu bir inisiyasyon içerisinde gerçekleştiğinden, eseri değerlendirenler de bir inisiyasyon içerisinde olarak onu değerlendirmeli ve eleştirmelidir. Bu muhtemel eleştiri beklentisi kanaatimce yapılması mümkün olmayan bir eleştiridir. Zira eleştiren her kişi yazarın hangi derece inisiyatik olduğunu bilemez ve bu bilinmezlik ise eserin tam manasıyla neyi ifade etmek istediğini anlamlandırmak ve sonrasında eleştirmek adına önemli bir problematiktir. Guënon'un son sözlerine kulak verecek olursak: “*Bizim niyetimizin, söz konusu araştırmaların gerçek boyutlarını gerçekten anlayacak düzeyde olan ve bunlara ilgi duyan kimselere düşünmek için bir başlangıç noktası sağlamak ve kendilerinden istifade edilebilecek birtakım araştırmaların takip ettiği yolu göstermekten*

7 Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, çev. Murat Demirkol, (Ankara: Fecc, 2016), 498.

ibaret olduğu kolaylıkla anlaşılacaktır".⁸ Guênon'un bu sözlerinden hareketle Batı düşün dünyasının önemli bir figürü olarak bilinen/değerlendirilen Dante hakkında yazılmış bir çalışmanın tanıtımındaki temel sonuçsal gayemiz-inisiyatik ya da profanca hissetmeden-, bir eserin (İlahi Komedy) yazıldığı dönem, teolojik kapsamı, sembolik haritası ve bugüne kavramsal yansımalarının-bu gerçek ya da ütopya olsun farketmez- bir geleneğin ürünü olmasından mütevellit üzerinde önemle durulması gerekliliğidir. Bu gereklilikten yola çıkıp, Dante'nin gelenekle ilintisini saptadığımızda ise sembolik anlatımının anlaşılmasız yanlarını tamamıyla görmediğimizde dahi insanın yeryüzündeki dini gelenekten farklı yollarla nasıl beslendiğini, onun kurgusu ve imgelemi üzerinden müşahede etmiş oluruz. Bu görme/müşahede etme ameliyesinin de bizlere sunduğu en temel çıktı: hiçbir eserin kendi çağının öncesi ve ötesinde münferitlik, çağ açıp kapayan fikirlere nevi şahsından kaynaklı münhasırlık ve bugünden geçmişe bakıldığında önceden kabullenilmiş bir müptelalık taşıyamayacağıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Alighieri, Dante. *İlahi Komedy*. çev. Rekin Teksoy. İstanbul: Oğlak Yayınları, 2011.

Alighieri, Dante. *La Divina Comedia*. Mexico: y.y., 1921.

Guênon, Renê. *Dante ve Orta Çağ'da Dini Sembolizm*. çev. İsmail Taşpınar. İstanbul: İnsan Yayınları, 2022.

Kınalızâde Ali Çelebi. *Ahlâk-ı Alâi*. çev. Murat Demirkol. Ankara: Feer, 2016.

Tahrâli, Mustafa. "Abdülvâhid Yahyâ (Renê Guênon)". *DİA*. 1/279-282. TDV, 1988.

8 Guênon, *Dante*, 78.